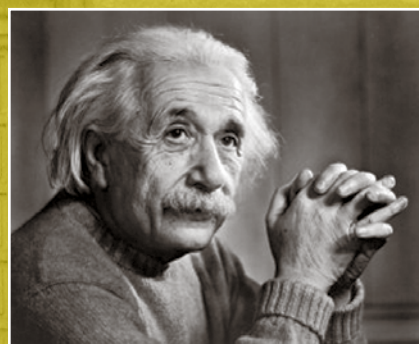

Hæfte 1

Antisemitisme i Europa frem til 1945

Undervisningsmateriale om antisemitisme, racisme og diskrimination
Anne Frank Huset, OSCE/ODIHR, DIIS

Jødernes historie i Europa går langt tilbage, og de har bidraget til områdets udvikling, kultur og videnskab på mange måder. Men gennem tiden er jøderne også blevet mødt af fordomme og har oplevet forskelsbehandling og forfølgelse. Et andet ord for dette er antisemitisme. Men hvad vil det egentlig sige at være jødisk – og hvorfor findes der antisemitisme? Det og meget andet bliver diskuteret i dette undervisningsmateriale.

At være jøde

Ifølge jødisk lov er du jøde, hvis din mor er jødisk. Nogle grene af jødedommen mener dog, at du også kan være jøde, selvom kun din far er jødisk. Du kan konvertere, dvs. skifte religion, til jødedommen og dermed blive jøde, men så skal du først lære en masse om de hellige jødiske bøger Torah og Talmud.

Jødedommen er både en kultur og en religion. Derfor er der også forskellige grunde til, at personer opfatter sig selv som jøder. Religiøse jøder følger de regler og råd, der står i de hellige bøger. For andre er religionen ikke en del af hverdagen, men de føler en forbindelse med andre jøder på grund af fælles traditioner og historie. Måske fejrer de jødiske helligdage og går en gang imellem i synagogen – jødernes religiøse hus. Nogle har slet intet forhold til deres jødiske baggrund.

Hvad er antisemitisme?

Antisemitisme er fordomme og had mod jøder. Nazisternes forsøg på at udrydde alle jøder i Europa under 2. Verdenskrig er det mest ekstreme udtryk i historien for dette had. Men antisemitisme fandtes også før 2. Verdenskrig og eksisterer den dag i dag.

Godt at vide om jødedommen:

De vigtigste bøger i jødedommen hedder Torah og Talmud. Torahen er jødernes hellige skrift og svarer til de fem Mosebøger i det Gamle Testamente. Talmud er en slags fortolkning af Torahen med kommentarer til alle livets områder. Her finder man den jødiske lovs 613 bud, som består af 248 ting, man skal, og 365 ting, man ikke må. Der er fx et påbud om at vise guds frygt ved at tildække hovedet. Med tiden er det blevet til den tradition, at religiøse mænd bærer en kalot. Der findes også særlige jødiske spiseregler kaldet kosher. Hviledagen i jødedommen hedder sabbat. Sabbatten varer fra solnedgang fredag til solnedgang lørdag. En jødisk menighed er de mennesker, der kommer i en bestemt synagoge – den bygning, hvori jøderne holder deres gudstjenester. Gudstjenesterne holdes af en rabbiner, der er en religiøs leder. Jøder fejrer ikke jul, men hanukkah, en jødisk fest, der ofte ligger i december.

Yasmin, 16, København
Jeg er glad for mine venner og familie. Og jeg kan godt lide, når den jødiske menighed samles.
Bedsteforældre: Indien, Danmark

Jødisk? Der er blevet lagt stor vægt på jødedommen i min opvækst. Jeg kan godt lide at være sammen med den jødiske menighed. Vi er som en stor familie. Jeg er dansk jøde, men jeg er også mig selv. Religion definerer ikke, hvem man er.

Jacob, 15, København
Jeg kan bedst lide at være sammen med mine venner.
Bedsteforældre: Polen, Ungarn, Danmark.

Jødisk? Jeg er dansk jøde. Hjemme hos os fejrer vi både hanukkah og jul. Jeg føler ikke, at den jødiske kultur modstrider den danske, så i dagligdagen tænker jeg ikke over, at jeg er jøde. Der kan gå flere måneder, uden at det er noget, jeg tænker på.

Dit kort

Udfyld et kort om dig selv

Navn: _____
Fødested: _____
Bopæl: _____
Mine bedsteforældre kommer fra:
_____
_____

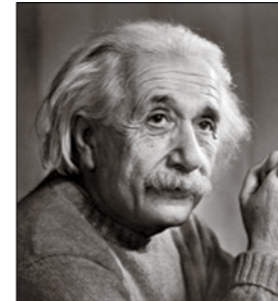
Jeg mener, de vigtigste ting i livet er:
1 _____
2 _____
3 _____

Dette gør mig til den, jeg er:
1 _____
2 _____
3 _____

Hvem er du?

Alle mennesker er forskellige. Men det kan være svært præcist at sige, hvad der gør én til den, man er. For nogle mennesker er religion, kultur eller oprindelse det vigtigste, mens venner, interesser og job er mere afgørende for andre. Andre folks opfattelse af en kan også have betydning for, hvordan man ser sig selv.

Her kan du læse, hvad tre meget forskellige, kendte mennesker har sagt om identitet. Deres udtalelser viser, hvordan mennesker opfatter sig selv og hinanden.

“Hvis min relativitetsteori er succesrig, vil Tyskland sige, at jeg er tysk, og Frankrig vil kalde mig en verdensborger. Men hvis min teori viser sig at være forkert, vil Frankrig sige, at jeg er tysk, og Tyskland vil kalde mig jøde.”
Albert Einstein (1879-1955), jødisk fysiker. Flygtede fra Tyskland til Frankrig i 1932.

“Da Outlandish kom frem, troede folk, at vi var et indvandrerband, der bare sang om kriminalitet og andre “mujaffa”-stereotyper. Nogle troede endda, at vi var bandemedlemmer! Det overraskede mange, at vi tog sociale emner op. Men det bygger jo på fordomme, og det må man lave om på.”
Isam Bachiri (1977-), sanger i bandet Outlandish. Isam har marokkanske forældre, men er født og opvokset i Danmark.

“Der er ingen fare for, at det skal gå mig af minde, i hvilken menighed jeg er født. Jeg tilstår, at var jeg ikke mit liv igennem blevet erindret derom, så havde jeg glemt det, så ringe betydning har det haft for mig selv.”
Georg Brandes (1842-1927), dansk-jødisk forfatter.

Hvad er identitet?

Identitet er det, der kendetegner en person og giver en oplevelse af at være ‘sig selv’. Man kan tænke på identitet som en samling af mange forskellige byggesten, der gør en person til den, han eller hun er. Identitet er ikke en konstant størrelse, men forandrer sig; nogle byggesten falder fra, og nye kommer til.

En skoleklasse som den på billedet er på den ene side en enhed, på den anden side består den af forskellige elever med hver deres helt egen identitet. Der er både ligheder og forskelle mellem alle eleverne.

1. Jeg er...

A. Vælg én af udtalelserne i afsnittet “Hvem er du”, og læs den grundigt. Forklar, hvad du tror, personen mener.

_____

B. Diskuterer derefter i klassen, om I kan genkende noget af det, de tre personer siger, fra jeres eget liv.

_____

2. Fra Danmark eller...?

A. Skriv, hvad der kan være godt og dårligt ved at flytte til et nyt land.

Det gode er...

_____

Det dårlige er...

_____

B. Brug de udfyldte kort på side 2 til i klassen at lave en samlet liste over de steder, hvor jeres bedsteforældre er født.

Få fat på et kort over Danmark, Europa eller verden. Find i fællesskab en måde at vise på kortet, hvor jeres bedsteforældre er flyttet fra og til. Hæng kortet op i klassen.

_____

Jødedommen opstod for omkring 2500 år siden i det område, der i dag er Israel. Ikke alle magthavere accepterede jødernes religion og levemåde, og i perioder blev jøderne undertrykt eller fordrevet. Mange jøder er derfor gennem tiderne udvandret fra deres oprindelige hjemland og har bosat sig i bl.a. Nordafrika og Europa. I dag lever jøder spredt over hele verden.

Oprør, slaveri og udvandring

De første jøder levede i Palæstina, det område, der i dag er Israel. Her grundlagde de religionen jødedommen og opførte bl.a. et tempel i Jerusalem, der var centrum for jødisk liv. Templet blev ødelagt gentagne gange, og en del af Jerusalems jøder levede i årene 586-539 f.Kr. i fangenskab i Babylon (det nuværende Irak). Dette var begyndelsen på det, man kalder den jødiske diaspora. Fra år 63 f.Kr. havde romerne magten i Palæstina, og jøderne følte sig undertrykt. Derfor gjorde de oprør, og i 70 e.Kr. svarede romerne igen med at ødelægge templet i Jerusalem. De jødiske oprørere blev ført til Rom, hvor de blev solgt som slaver eller blev henrettet. Mange jøder udvandrede herefter til områder omkring Middelhavet, fx Grækenland, Spanien og Nordafrika.

Hvad er diaspora?

Diaspora er et græsk ord, der betyder spredning – at sprede ud. Den jødiske diaspora er de jøder, der bor uden for Israel.

Hvad er en ghetto?

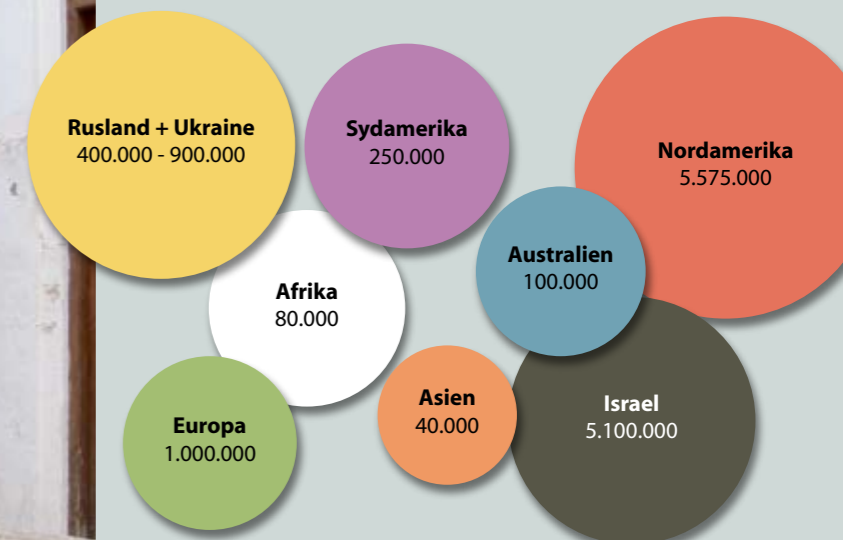
En ghetto er i sin oprindelige betydning et indhegnet og evt. aflukket jødekvart. Der har været ghettoer i mange europæiske lande – men aldrig i Danmark. I dag bruges "ghetto" om fattige kvarterer i byområder, fx i USA.

Samfund i samfundet

I de lande, hvor jøderne slog sig ned, dannede de deres egne samfund med en kultur, der ofte var meget forskellig fra samfundet omkring dem. Jøderne havde fx synagoger og egne butikker. I Middelalderen var der jøder bosat i det meste af Vesteuropa. Her var de et mindretal omgivet af kristne. I perioder levede jøder og kristne fredeligt side om side, men i nogle lande blev jøderne tvunget til at bo i særskilte gader eller områder kaldet ghettoer, og det var forbudt for jøder og kristne at omgås hinanden. Det skete også, at kristne ledere tilskyndede til had mod jøderne ved at beskyldte dem for at have myrdet Jesus. I århundreder førte denne og andre beskyldninger til fjendtlighed over for og overfald på jøder.

På maleriet ses paladset Medina al-Zahra, der tilhørte Cordobas religiøse og politiske leder Abd al-Rahman III (912-961). En historie fra byen lyder, at muslimer, jøder og kristne delte et hus, der på skiftende dage fungerede som henholdsvis moske, synagoge eller kirke.

Statue af Moses Maimonides (1135-1204), der er en af de mest indflydelsesrige rabbinere i jødisk historie. Maimonides var jøde og født i Cordoba. Som ung blev han tvunget til at forlade Spanien og rejste til Marokko, hvor han boede med sine forældre. Da familien heller ikke kunne blive der, udvandrede de først til det, der i dag er Israel, og derefter til Kairo i Egypten. Her arbejdede Maimonides bl.a. som rabbiner og var også storvesirens personlige læge. Maimonides døde i Kairo, men hans grav er i Israel. På billedet ses en statue af ham, som står i Cordoba.

Spanien – og Cordoba

Mange jøder udvandrede til Spanien. Her blev de budt velkommen, men med tiden begrænsede de kristne konger jødernes frihed. Situationen blev først bedre, da muslimer fra Nordafrika invaderede Spanien i år 711 og tog magten. I de næste århundreder blev en rig kultur grundlagt under deres styre, og byen Cordoba blev i år 756 områdets hovedstad. Der blev bygget smukke paladser overalt i Spanien, og Cordoba udviklede sig til at være Europas mest moderne by med gadebelysning, kloaksystem og offentlige bade. Byen var centrum for kunstnere og videnskabsmænd fra hele verden: muslimer, jøder og kristne.

I løbet af 1000-tallet ændrede situationen sig igen. De kristne konger erobrede mere og mere af landet. Det satte de muslimske magthavere under pres, og de blev mindre tolerante over for områdets forskellige befolkningsgrupper, fx jøderne. Med tiden erobrede de kristne konger hele Spanien, og nu blev både jøder og muslimer presset til at konvertere til kristendommen. I 1492 blev det bestemt, at alle jøder, også dem der havde konverteret, skulle forlade Spanien. De fleste tog til Nordafrika og europæiske lande som Grækenland, Tyrkiet, Italien og Holland. Synagogen i Cordoba blev omdannet til hospital, og inde i byens største moske byggede man en katedral.

1. Diaspora

A. Forklar med dine egne ord, hvad diaspora betyder. Kender du andre grupper end jøder, der lever i diaspora?

B. Før 2. Verdenskrig boede de fleste jøder i Europa. På illustrationen nedenunder kan du se, hvor der bor jøder i dag. I hvilke dele af verden bor der flest jøder? Hvilke årsager kan der være til, at jøder bor netop her?

C. Der findes ingen officielle tal på, hvor mange muslimer, jøder, hinduer eller personer med andre religioner, der bor i Danmark. Den slags statistik laver man ikke. Diskuter i klassen, hvorfor man ikke gør det.

2. Tolerant?

Det tolerante spanske samfund ændrede sig efter år 1100. Først muslimske og siden kristne magthavere vogtede nu strengere over deres tro og fordrev dem, der ikke ville konvertere.

A. Overvej, hvilken betydning det har for et samfund, at befolkningen tilhører flere forskellige religioner.

B. Diskuter i klassen, hvilke årsager der kan være til, at et tolerant samfund bliver intolerant.

Vestmuren i Jerusalem, også kaldet "Grædemuren". Denne mur er det eneste, der er tilbage af det tempel, romerne ødelagde i år 70 e.Kr. Jøder fra hele verden kommer for at bede her. Al-Aqsa-moskeen, et helligt sted for muslimer, ligger på pladsen lige oven over muren.

I den tidlige Middelalder var der jødiske samfund i Europa med købmænd, læger, apotekere, sølv- og guldsmede. Korstogene og pesten ændrede dette. Mange jøder blev fordrevet og rejste mod øst, fx til det polsk-litauiske rige, hvor de fik lov at slå sig ned.

Korstogenes tid

I 11-1200-tallet krydsede kristne hære Europa på vej til det område, der i dag er Israel. Paven havde givet besked om, at de skulle drive muslimerne ud af Jerusalem. På vejen angreb de alle 'vantro', og i Europa var ofrene ofte jøder. Tusindvis af jøder blev plyndret, voldtaget eller myrdet under disse korstog.

Pest over Europa

I 1300-tallet hærgede pesten over hele Europa. Ingen kunne forklare, hvorfor så mange mennesker blev smittet med sygdommen. Nogle påstod fejlagtigt, at det var jødernes skyld. Der gik rygter om, at de havde spredt sygdommen ved at forgifte brøndene. Rygterne skabte mistro over for jøderne, og mange steder blev den jødiske befolkning forfulgt og udstødt fra resten af samfundet. Nogle jøder blev endda brændt på bålet som straf for noget, de intet havde med at gøre. I anden halvdel af Middelalderen befandt jøderne sig derfor på samfundets bund: Mange rejste rundt og handlede med brugte småting.

Oasen i øst

Efter en periode med korstog og fordrivelser søgte mange jøder tilflugt i det polsk-litauiske rige, hvor kongerne bød dem velkommen. Kongerne håbede, at jøderne kunne bidrage til at øge rigets velstand. Jøderne måtte ikke eje land, men de havde religiøs og kulturel frihed. I 1500-tallet blev der endda etableret en form for jødisk parlament i byen Lublin. I 1700-tallet udgjorde Lublin sammen med byen Vilnius verdens største jødiske samfund med et rigt religiøst liv og en god økonomi. Vilnius blev ligefrem kaldt "Nordens Jerusalem".

Polens jøder

I løbet af 1800-tallet blev mange jøder en mere aktiv del af det polske samfund. I slutningen af 1800-tallet opstod den såkaldte jødiske socialisme, der i tiden efter 1. Verdenskrig (1914-1918) førte til oprettelsen af mange jødiske politiske partier og sociale organisationer. Ved 2. Verdenskrigs udbrud i 1939 var 10 % af den polske befolkning jødisk, i nogle byer var jøder endda i flertal. I byerne Warszawa, Lvov og Vilnius var en tredjedel af indbyggerne jødiske. Under 2. Verdenskrig forfulgte den tyske besættelsesmagt den jødiske befolkning i Polen og standsede brat udviklingen af jødisk kultur i landet. Ni ud af ti polske jøder – i alt ca. 3 mio. mennesker – blev dræbt under krigen.

Hvad er jiddisch?

Jiddisch et sprog, der særligt tales af østeuropæiske jøder. I sproget blandes tyske, polske og hebraiske ord.

En fransk bibelillustration fra ca. 1250, hvor jøder overfalder af korsridere. De jødiske mænd kan genkendes på deres hatte. I nogle dele af Europa blev jøder tvunget til at bære en særlig hat eller en gul ring på tøjet, så det var synligt, hvem der var jøde. For jøderne adskilte sig sjældent fra deres naboer – hverken i udseende eller klædedragt.

Unge fester i forbindelse med den jødiske festival i Krakow.

Krakow

Krakow var en vigtig by for jøderne i Polen i 1500-tallet. Her studerede de Torahen, og der var synagoger og jødiske skoler i byens jødiske kvarter. Få bygninger er bevaret fra den tid, og i dag bor der kun nogle hundrede jøder i Krakow. Det skyldes først og fremmest nazisternes udryddelse af polske jøder under 2. Verdenskrig. Siden 1988 er der hvert år blevet afholdt en jødisk kulturfestival. Formålet er at bringe byens jødiske fortid og kultur tilbage til de nuværende beboere.

Jødiske børn i det jødiske kvarter i Krakow før 2. Verdenskrig.

1. Kendetegn

Maleriet ovenover viser Frankrigs konge, der forviser jøderne fra landet i 1182.

A. Hvordan kan man se, at det er jøder, der er afbildet?

B. Giv et andet eksempel på, hvordan europæiske magthavere behandlede jøderne i Middelalderen.

C. Diskuter i klassen, hvorfor jøderne blev behandlet så forskelligt i Europa på den tid.

2. Mange sprog

Rafael Scharf (1914-2003) var en polsk-jødisk forfatter. Livet igennem arbejdede han for at bygge bro mellem jøder og polakker. Han har sagt: "Mit modersmål er polsk.

Hjemme talte min far til min mor på jiddisch. Hun svarede ham på tysk, som hun talte bedre end jiddisch. Med min bror og mig talte far polsk – med jiddisch accent; mor talte det smukkeste polsk med os. Min bror og jeg talte kun polsk, også med vores venner."

A. Har du lignende oplevelser med familier, der taler forskellige sprog?

B. Prøv at forklare, hvad sprog kan betyde for, hvordan vi opfatter andre mennesker.

C. Hvorfor tror du, nogle familier vælger at tale forskellige sprog?

I 1497 blev jøderne udvist af Portugal. Selv de jøder, som havde ladet sig døbe og altså var kristne, var ikke længere i sikkerhed. De forlod landet, og mange begav sig mod nord.

Købmænd eller...

For at udføre visse erhverv i Europa skulle man være medlem af et lav. Et lav er en gruppe mennesker, der arbejder inden for samme erhverv, fx tømrere, smede og bagere. På dette tidspunkt var det kun kristne, der kunne blive medlemmer af lavene. Derfor måtte jøderne finde andre job. De kunne eksempelvis blive købmænd eller diamantslibere, da der ikke var lav for disse erhverv. I Danmark fik jøderne adgang til håndværkerlavene i 1788.

Penge!

Jøderne kunne også udlåne penge. I lang tid var det nemlig forbudt for kristne at udlåne penge og tage renter, og derfor havde mange konger og erhvervsfolk jødiske rådgivere i pengesager. Forbuddet mod at udlåne penge stammer fra Biblen. Da kristne senere fik lov til at handle med penge, forsøgte mange at slippe af med deres jødiske konkurrenter ved at beskyldte dem for åger, dvs. at tage for høje renter for et lån. Nogle af de mest vedholdende fordomme om jøder har med penge at gøre: At alle jøder er rige, og at jøder er gode til pengesager eller er 'ågerkarle'.

Danmark – og København

De første jøder kom til det danske rige fra Portugal i begyndelsen af 1600-tallet. Christian IV havde inviteret jødiske handelsfolk til at bosætte sig i den dengang danske by Glückstadt ved Hamburg. De portugisiske jøder var både veluddannede og velhavende og

Den jødiske menighed forlader synagogen i Krystalgade i København efter en gudstjeneste. Billedet er fra starten af 1900-tallet.

En jødisk skrædderfamilie i deres hjem i Adelgade-Borgergade-kvarteret i København, hvor mange af de fattige østeuropæiske jøder bosatte sig i begyndelsen af 1900-tallet.

skulle hjælpe byens økonomi i gang. Til gengæld fik de i løbet af 1620'erne bl.a. religionsfrihed. Senere flyttede mange jøder til andre byer, fx Altona (der var dansk 1640-1864), Fredericia og København. De fleste var købmænd, der handlede med tobak, kaffe, te og brugte ting.

Jøderne fik en blandet modtagelse, men med tiden blev de en del af det danske samfund. I modsætning til andre europæiske lande, hvor jøderne boede i ghettoer adskilt fra resten af befolkningen, kunne jøderne i Danmark leve nogenlunde frit. De fik dog først samme borgerrettigheder som resten af befolkningen i 1814. Danmark var på dette tidspunkt præget af dårlig økonomi, lave lønninger og arbejdsløshed. Mange gjorde jøderne til syndebukke for denne udvikling, fordi netop jøderne så ud til at klare sig godt. Dette kulminerede i 1819, hvor den såkaldte Jødefejde brød ud i København. Anonyme opfordringer til bl.a. overfald på jøder førte til ugers uroligheder i København og enkelte andre sjællandske og fynske byer.

I begyndelsen af 1900-tallet flygtede mange jøder fra forfølgelser i Østeuropa til europæiske storbyer som Berlin, London, Paris og København. Disse fattige jøder talte jiddisch og havde en helt anden kultur end de jøder, der allerede boede i Danmark. De blev modtaget med en vis skepsis af det jødiske samfund i Danmark. Man var bange for, at de mange nytilkomne jøder ville få antisemitismen til at blusse op i landet.

Dette billede stammer fra en tysk børnebog fra 1938. Det forestiller en jøde, der sidder på en pose penge foran den tyske børs.

1. Fordomme

At have fordomme over for en gruppe betyder, at man dømmes gruppen uden egentlig at kende den – man har på forhånd dannet sig en mening om gruppen.

A. Hvilke fordomme om jøder kan du se på billedet ovenover?

B. Forklar, hvordan disse fordomme opstod, og hvad der gør dem til fordomme.

C. Billedet er fra en børnebog. Diskuter i klassen, hvad det kan betyde, at børn bliver præsenteret for den slags fordomme i skolen.

Denne karikaturtegning fra 1942 blev trykt i det danske, antisemitiske blad Kamptegnet, der eksisterede 1939-1943 og bl.a. bragte anti-jødiske karikaturtegninger. Læg mærke til ordet åger og procenttegnene.

Herover: Synagogen i Aalborg blev bygget i 1854, hvor der boede 123 jøder i byen. Den blev nedlagt som synagoge i 1924 og foræret til byen. Natten til den 19. marts 1945 blev den sprængt i luften af danske nazister.

Herover: I torahskabet i Københavns synagoge opbevares torahrullerne: gamle pergamentruller, der er håndskrevet af en person med indgående kendskab til jødernes hellige skrift Torahen. Én gang om året til "Torahens Glædesfest" bliver alle rullerne taget ud af torahskabet.

2. Jødisk liv i Danmark

A. Gennem tiderne har der boet jøder i mange byer i Danmark, fx København, Randers, Fredericia, Nakskov og Odense. Jøder har også bosat sig i Aalborg, Fåborg, Hillerød, Horsens, Kalundborg, Køge, Næstved og Ringsted.

Vælg en af byerne og undersøg jødisk liv her: Hvornår kom jøderne til byen, hvad beskæftigede de sig med, hvordan levede de osv. Du kan bruge internettet, gå på biblioteket eller kontakte et lokalhistorisk museum.

B. Lav en planche i klassen, hvor I på et Danmarkskort markerer den eller de byer, I har undersøgt. Skriv ud for hver by de vigtigste oplysninger, I fandt frem til.

Frihed og lighed var 1800-tallets idealer. På denne tid fik også jøder i Europa samme rettigheder som deres medborgere. Ghettoerne blev ophævet, jøder fik lov til at gå på universitetet, og der var kendte jødiske videnskabsmænd og kunstnere. Til trods for tidens idealer var 1800-tallet også en periode med nye beskyldninger imod jøderne og nye forfølgelser.

Frihed og lighed

Den Franske Revolutions idealer om frihed og lighed spredte sig hurtigt over hele Europa. Tanken om, at et lands befolkning bestod af borgere med individuelle rettigheder, var med til at ændre jødernes status og rolle i Europa. Selvom jøder i mange lande fik borgerrettigheder, betød det dog ikke, at mistroen og fordommene over for jøder forsvandt.

Antisemitisme

I 1800-tallet opstod der nye forestillinger om, at jøderne både var en mindreværdig race, og at de ville regere verden. Omkring 1880 fik dette jødehad endda et navn i Tyskland: Antisemitisme. En antisemit er en person, der er imod det jødiske folk, der dengang blev kaldt det semitiske folk. Den tyske gruppe "Den Antisemitiske Liga" så jøderne som Tysklands værste fjende. Ligaen var imod, at jøder fik samme rettigheder som andre borgere og gav dem skylden for den økonomiske krise, der opstod i landet i 1873.

Jøder under anklage

I 1894 blev den franske kaptajn Alfred Dreyfus (1859-1935) anklaget for at have lækket tophemmelige oplysninger om den franske hær til Tyskland. Som hans retssag skred frem, blev det klart, at beviserne imod ham var falske. Den egentlige årsag til anklagen var, at Dreyfus var jøde. I tiden under og efter retssagen voksede antisemitismen i Frankrig. Men der var også folk, der åbent kæmpede imod jødehadet. Tre år efter Dreyfus var blevet idømt livsvarigt fængsel, protesterede den franske forfatter Emile Zola imod dommen i det åbne brev "J'accuse" ("Jeg anklager"). Dette var med til at få sagen genåbnet i 1899. Først i 1906 blev dommen endeligt annulleret.

Jødiske kvinder spillede en vigtig rolle i 1800- og 1900-tallets kvindebevægelser. Meta Melchior (1901-1982) var med til at stifte den danske afdeling af den internationale jødiske kvindeorganisation WIZO. Som formand for WIZO i 1946-1953 arbejdede hun for at fremme kvinders vilkår i Israel. Hun var også tilknyttet Danske Kvinders Nationalråd.

Nobelprisvinderen og fysikeren Albert Einstein (1879-1955) var Tysklands stolthed – en førende videnskabsmand og en stor personlighed. Turister overværede hans forelæsninger ved Berlins universitet i 1920'erne, og mange gik i synagogen, en dag han spillede violin der. Men den voksende antisemitisme fik Einstein, der var jøde, til at forlade landet i 1932.

Jøder i øst

I en anden del af Europa var livet også svært for jøderne. I det russiske rige var der angreb på jøder og deres ejendom – såkaldte pogromer. Pogromerne blev iværksat efter mordet på zar Alexander II i 1881, som jøderne fik skylden for. Overgrebene var ofte organiseret af zarens myndigheder. For at slippe væk fra forfølgelserne udvandrede mange jøder til andre steder i Europa, til det daværende Palæstina (det nuværende Israel) og USA.

Zions vises protokoller

Den antisemitiske bog "Zions vises protokoller" blev skrevet omkring år 1900 af det hemmelige russiske politi. Dette dokument påstod fejlagtigt, at jøder planlagde at overtage magten i verden. Fra 1920 og frem blev bogen udgivet på mange sprog og var meget populær. En af dens læsere var Adolf Hitler. Han indarbejdede myten om jødernes påståede plan i sit politiske skrift "Mein

En dansk og fransk udgave af bogen "Zions vises protokoller". "Le Peril Juif" betyder "den jødiske trussel" på fransk. Bogen sælges stadig i arabiske lande og i nynazistiske miljøer.

Hvad er zionisme?

Zionismen er en politisk bevægelse grundlagt af den ikke-religiøse jøde Theodor Herzl i 1897. Zionismen arbejdede for oprettelsen af en jødisk stat i Palæstina.

Zionisme

Journalisten Theodor Herzl (1860-1904) oplevede antisemitismen, da han dækkede retssagen mod Dreyfus. På grund af jødehadet mente han, at jøderne skulle have deres egen stat placeret i det gamle jødiske hjemland Palæstina. Det blev målet for hans bevægelse: Zionismen. Det første zionistiske møde blev holdt i 1897 i den schweiziske by Basel. Få dage efter mødet,

3. september 1897, skrev Herzl i sin dagbog: "Skal jeg opsummere kongressen i Basel – hvilket jeg vil være forsigtig med at gøre offentligt – vil jeg sige: I Basel grundlagde jeg den jødiske stat. Hvis jeg sagde det højt i dag, ville jeg blive mødt med latter. Men måske om fem år, i hvert fald om 50 år, vil alle anerkende det".

I 1948 – 50 år efter Herzl skrev i sin dagbog – fik jøderne deres egen stat: Israel.

Theodor Herzl

1. Højforræderi?

Da Dreyfus blev anklaget for højforræderi i 1894, blussede antisemitismen op i Frankrig, og hans portræt blev brugt på antisemitiske plakater. En af dem er vist ovenover. På sedlen, der er stukket igennem dyrets krop, står der "Le Traître!" – forræderen.

A. Beskriv med dine egne ord, hvordan Dreyfus er afbildet. Skriv dine tanker ned om det dyr, Dreyfus bliver fremstillet som.

B. Beskriv plakaten budskab. Hvilken hensigt kan der være med at vise Dreyfus på denne måde?

2. Protokollerne

Bogen "Zions vises protokoller" er blevet udgivet på mange sprog. I USA i 1920 udgav den indflydelsesrige bilproducent Henry Ford en anden antisemitisk bog med titlen "Den internationale jøde: Verdens største problem" baseret på "Zions vises protokoller". Den danske version af protokollerne udkom første gang i 1920, og i 1986 udkom et nyt oplag. Omslaget på den franske udgave giver et indtryk af bogens antisemitiske indhold.

A. Beskriv illustrationen på forsiden af den franske "Le Peril Juif", der ses nederst på side 11.

B. Diskuter i mindre grupper, hvad hensigten med bogens illustration er. Inddrag i jeres overvejelser, at denne udgave af bogen er fra 1937.

C. Skriv med dine egne ord, hvorfor illustrationen er antisemitisk.

2. Verdenskrig begyndte i 1939. Nazityskland angreb og besatte størstedelen af Europa. Med nazisternes magtovertagelse fulgte udelukkelse, forfølgelse og til sidst forsøget på at udrydde alle jøder i Europa. Ved krigens afslutning var 6 mio. jøder blevet dræbt.

Fra krig til krig

Tyskland havde tabt 1. Verdenskrig (1914-1918). Ved fredslutningen var Tyskland blevet tvunget til at afgive land og betale store krigsrestitutioner, så landets gæld var enorm. Midt i al denne håbløshed trådte Adolf Hitler frem med en påstand: Tysklands trøstesløse situation var jødernes skyld. Hitler ville genvinde det tabte land og lovede, at Tyskland igen ville blive en mægtig nation med et stærkt tysk folk, uden jøder og andre 'fremmede'.

Forfølgelsens første faser

Den systematiske forfølgelse af de tyske jøder startede, da nazistpartiet (NSDAP) fik regeringsmagten i 1933. I 1935 blev de første af de såkaldte Nürnberglove indført. Lovene definerede bl.a., hvem der var jøde og forbød ægteskab mellem jøder og ikke-jøder. Lovene fratog også jøder de rettigheder, som andre tyskere havde – jøderne blev nu formelt betragtet som andenrangsborgere. Efter 1938 blev deres pas stemplet med et J, så det let kunne udpeges, hvem der var jøde. Det var bl.a. de nordiske lande, som havde foreslået tyskerne at mærke passene med et J, så jøder nemmere kunne afvises ved grænsen.

2. Verdenskrig brød ud i 1939, og herefter tog forfølgelsen af jøderne til. I de fleste af de lande, som Hitler besatte, blev jøderne

Jødiske kvinder og børn fra Ungarn før de bliver ført til gaskammeret i Auschwitz-Birkenau. Auschwitz-Birkenau ligger i Polen og var den største af naziregimets kz- og udryddelseslejre. Mere end 1 mio. mennesker blev myrdet i lejren. 90 % af dem var jøder.

Den 19. april 1943 gjorde jøderne i Warszawa-ghettoen oprør. Oprøret varede en måned og bliver ofte fremhævet som et eksempel på jødisk modstand mod den nazistiske overmagt. Billedet viser afslutningen på opstanden, hvor jøder fra ghettoen føres til det sted, hvorfra togene kørte til kz- og udryddelseslejrene.

isoleret fra resten af befolkningen og behandlet dårligere og dårligere. Fra september 1941 skulle jøder i det tyske rige bære en gul stjerne på tøjet, så de altid kunne genkendes. Den gule stjerne blev også indført i de tyskebesatte lande, fx i Holland i sommeren 1942 – men aldrig i Danmark.

Den endelige løsning

I 1941 angreb Nazityskland Sovjetunionen. Med angrebet fulgte massedrab på områdets jødiske befolkning. Nazisterne påbegyndte det, de kaldte "den endelige løsning på det jødiske problem". På mindre end seks måneder blev 700.000 sovjetiske jøder myrdet af de såkaldte Einsatzgrupper og lokale medløbere. Jøder blev hentet fra byer og landsbyer og skudt. I løbet af to dage blev 33.771 jøder fra Kiev i Ukraine myrdet ved Babij Jar. Trods det enorme antal dræbte, mente højtstående nazister ikke, at det var effektivt nok. Derfor mødtes 15 embedsmænd og SS-officerer den 20. januar 1942 i en villa i Wannsee ved Berlin. Her diskuterede de detaljerne for en plan om systematisk at dræbe alle europæiske jøder i udryddelseslejre. I månederne efter begyndte deportationerne: Tog med jøder fra de besatte lande kørte til forskellige kz- og udryddelseslejre. Ved krigens afslutning var 6 mio. jødiske mænd, kvinder og børn blevet myrdet.

Hvad er Holocaust?

Holocaust er betegnelsen for udryddelsen af 6 mio. europæiske jøder under 2. Verdenskrig.

Anne Frank

I 1933 flygtede den jødiske familie Frank fra Tyskland til Holland. I starten af 1934 kom familiens yngste – Anne – også til Amsterdam. Da Tyskland besatte Holland, var familien igen i fare. De levede to år i skjul, før de blev opdaget og deporteret til Auschwitz. Anne Frank skrev i sin dagbog om den tid, hun var i skjul. Hun døde i 1945 i kz-lejren Bergen-Belsen.

Dette er, hvad Anne Frank skrev i sin dagbog den 9. oktober 1942: "Vores mange jødiske bekendte bliver hentet i grupper. De bliver simpelthen ført til Westerbork, den store lejr for jøder i Drenthe, i kreaturvogne. Man siger, at Westerbork er forfærdelig. Hvis det er så slemt i Holland, hvordan er det så ikke at leve i de fjerne barbariske egne, hvortil de bliver sendt? Vi formoder, at de fleste vil blive myrdet. Den engelske radio taler om, at de bliver gasset. Måske det ville være den hurtigste måde at dø på".

Koncentrationslejre (kz-lejre)

Arbejdslejre hvor fangerne blev brugt til hårdt og udmattende slavearbejde.

Udryddelseslejre

Lejre oprettet med det formål at myrde så mange mennesker som muligt på kortest tid.

To af lejrene, Auschwitz-Birkenau og Majdanek, fungerede både som kz-lejre og udryddelseslejre.

Redningsmand:

Preben Munch Hansen

1940-1945 var Danmark besat af Tyskland. Da Gestapo i efteråret 1943 begyndte at anholde jøder i Danmark, gik Preben kun i gymnasiet. Alligevel var han med til i hemmelighed at organisere jødernes flugt til Sverige. På mindre end en måned hjalp Preben ca. 1400 jøder over Øresund.

1. Anne Frank

Læs citatet fra Anne Franks dagbog. Skriv dine tanker om det ned.

2. Til Auschwitz?

Hvert år besøger omkring 15.000 norske skoleelever Auschwitz og andre tidligere lejre. Her møder de jødiske overlevende, og de lærer om de forbrydelser, der blev begået i lejrene. Dette sker igennem projekterne "Hvide Busser til Auschwitz" og "Aktive Fredsrejser".

A. Undersøg på internettet, hvad der skete med de norske jøder under 2. Verdenskrig. Du kan bl.a. bruge søgeordene: jøder, Norge, Holocaust, Norwegian Jews. Noter hvilke hjemmesider, du har brugt til at finde oplysninger.

Læs også om de danske jøder, bl.a. på bagsiden af dette hæfte. Sammenlign de norske og de danske jødernes skæbne.

B. Ville du være interesseret i at besøge en tidligere lejr som Auschwitz? Uddyb dit svar.

C. Auschwitz er blevet et symbol på nazisternes forbrydelser. Nogle mener endda, at Auschwitz er blevet symbolet på de grusomheder, som mennesker i det hele taget kan begå imod hinanden. Diskuter, hvorfor Auschwitz er blevet sådan et symbol.

Torah og Talmud. Tempets ødelæggelse og livet i diasporaen. Beskyldninger, pogromer, borgerrettigheder. "Zions vises protokoller" og Herzl's zionisme. Holocaust. Det har været nogle af emnerne i dette hæfte. Opgaverne her runder hæftet af: Kig tilbage på det, I har lært – og opdag noget nyt.

Den jødiske diaspora

På dette kort kan du se, hvor jøder er rejst til og fra i verden. Ruternes farver hænger sammen med spørgsmål A, B, C og D.

Færdiggør disse sætninger:

A Jøderne forlod Jerusalem i år 70 e.Kr., fordi...

B Muslimer, kristne og jøder levede side om side i den spanske by ... Dette ændrede sig i år ..., da ... Efter 1492 flygtede mange jøder til ..., fordi...

C I Middelalderen flygtede jøder fra forfølgelser under ..., og da ... spredte sig. Mange af jøderne flygtede til ... og Litauen.

D Omkring år 1900 skete der en stor udvandring af jøder fra Østeuropa. På grund af .... frygtede jøderne for deres liv. Mange flygtede til ....

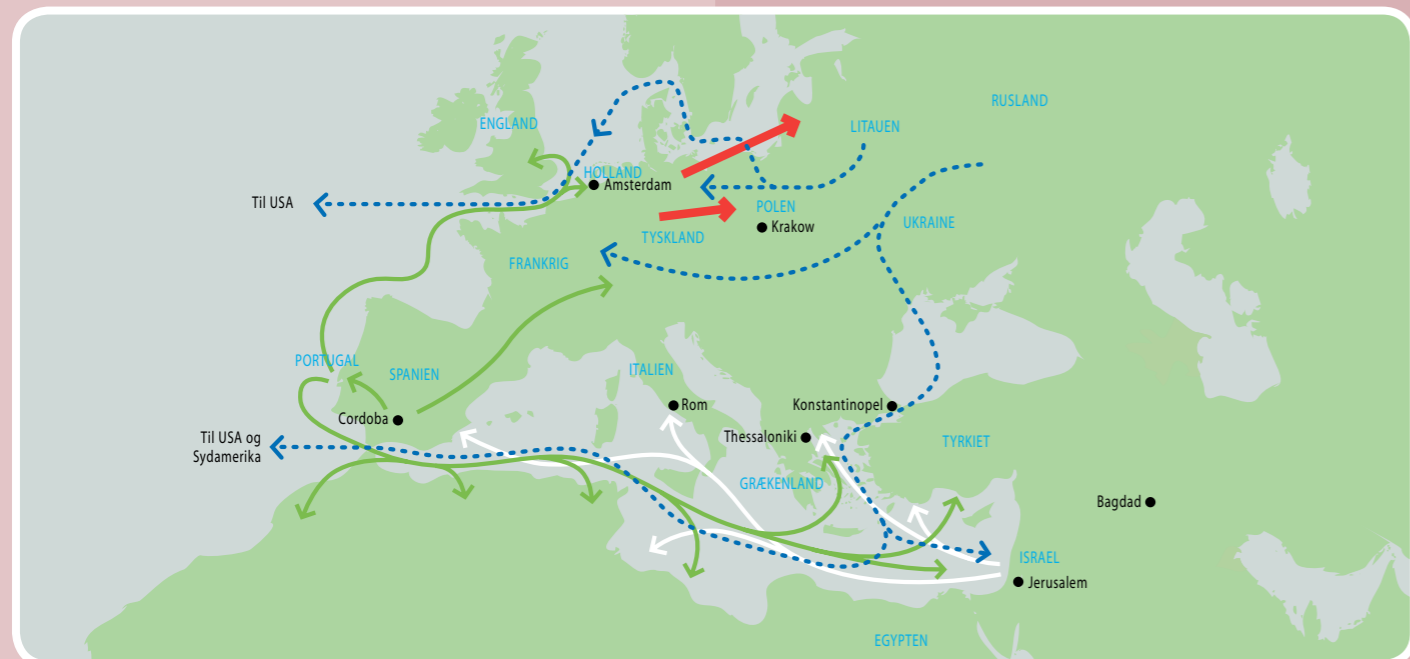
Andre alfabeter

I Danmark skriver vi med latinske bogstaver. Arabiske, japanske, kinesiske, græske og kyrilliske bogstaver og tegn ser anderledes ud. Også hebraiske bogstaver er anderledes, og man skriver dem fra højre mod venstre.

A. Skriv dit navn med hebraiske bogstaver. Vær opmærksom på, at hebraisk kun har få vokaler. Du kan bruge **א** som A, **ו** som O og U og **י** som I og Y, og **ע** som E.

B. Hvis du kender andre slags bogstaver, kan du også skrive dit navn med dem.

-	א
b	ב
v	ב
g	ג
d	ד
h	ה
v	ו
s	ז
ch	ח
t	ט
j	י
kh	כ
l	ל
m	מ
n	נ
s	ס
'	ע
p	פ
f	פ
tz	צ
k	ק
r	ר
sh	ש
s	ש
th	ת

Dette hæfte er del af en undervisningspakke, der dækker tre temaer:

1. De historiske årsager til antisemitisme & antisemitisme frem til 1945
2. Nutidig antisemitisme
3. Fordomme, intolerance, racisme og diskrimination

Materialet er udarbejdet af OSCE (Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa) og Anne Frank Huset i samarbejde med eksperter fra en række europæiske lande. For hvert land er undervisningspakken blevet tilpasset den nationale kontekst.

OSCE/ODIHR

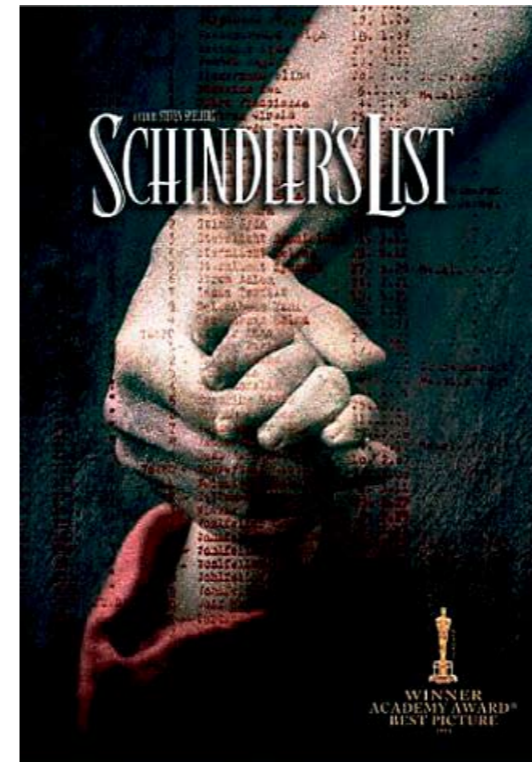
Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa er en sikkerhedsorganisation med 56 medlemsstater fra Europa, Nordamerika og Centralasien, heriblandt Danmark. OSCE's Afdeling for Demokratiske Institutioner og Menneskerettigheder (ODIHR) støtter implementeringen af initiativer på områderne tolerance, ikke-diskrimination, menneskerettigheder og demokrati. For yderligere oplysninger se www.osce.org/odihr.

Anne Frank Huset

Anne Frank Huset i Holland bevarer Anne Franks skjulested i form af et museum. Det søger også at fremme Anne Franks tanker og idealer, ikke kun i relation til den tid, hun levede i, men også deres nutidige relevans. Anne Frank Huset udvikler undervisningsprojekter til bekæmpelse af nutidige former for antisemitisme, racisme og fremmedhad og arbejder for at fremme tolerance og respekt mellem mennesker. For yderligere information se www.annefrank.org.

DIIS, Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) beskæftiger sig med forskning, oplysning og undervisning om internationale spørgsmål, herunder Holocaust og andre folkekræb. Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier ved DIIS forsker, formidler og underviser om Holocaust, andre folkekræb og relaterede emner som antisemitisme. Afdelingen forestår bl.a. en række undervisningsaktiviteter tilknyttet den årlige Auschwitz-dag den 27. januar. Afdelingen producerer undervisningsmateriale og afholder lærerkurser samt seminarer for elever fra ungdomsuddannelserne. Afdelingen har desuden tre undervisningswebsites om folkekræb: www.folkekræb.dk og www.holocaust-uddannelse.dk til ungdomsuddannelserne og www.folkekræb.dk/UNG til grundskolen. Læs mere om Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier her: www.diis.dk/sw720.asp.

Schindlers liste

Steven Spielbergs film "Schindlers liste" er historien om den tysk-tjekkiske forretningsmand Oskar Schindler (1908-1974). Under 2. Verdenskrig lykkedes det for Schindler at forhindre, at op imod 1200 jøder, der arbejdede for ham, blev myrdet i nazisternes udryddelseslejre.

Filminstruktøren Spielberg er selv jøde og fortæller her om sin barndom: "Vi var ikke særligt religiøse i mit hjem og spiste kun kosher med mine bedsteforældre. Jeg havde ingen jødiske venner. Jeg ville ikke rigtig vide af, at jeg var jødisk. Jeg var først i stand til at lave "Schindlers liste", da jeg ikke længere skammede mig over at være jøde".

A. Lav en billedanalyse af filmplakaten ovenover, hvor du gør rede for farver, opbygning, fortælling, budskab og stemning.

B. Hvad kan du – ud fra billedanalysen af plakaten – sige om filmen?

C. Steven Spielberg fortæller om sin ungdom i et interview:

"Nogle børn kaldte mig og min familie "beskidte jøder". Nu forstår jeg, hvorfor folk kan vende sig imod en. Det er simpelthen, fordi de ikke kender en og ikke ved, hvad der foregår i ens hoved."

Er du enig med ham? Forklar hvorfor.

Kolofon: Produktion Anne Frank Huset Redaktion, bearbejdelse og oversættelse Stine Thuge (ansv.), Cecilie Banke, Silvia G.T. Fracapane, Tine Brøndum, Christian Klauber; Dansk Institut for Internationale Studier Pædagogisk konsulent Torben Blankholm Faglig konsulent Sofie Lene Bak Layout Karel Oosting, Matthias E. Kail, Tine Nielsen Illustrationer Dansk Jødisk Museum, Det Kongelige Bibliotek, Frihedsmuseet, Mosaisk Troessamfund, Københavns Bymuseum, Stiftelsen Hvide Busser til Auschwitz, The Jewish Foundation for the Righteous Photo Archives. Alle rettighedsforbehold til hæftets illustrationer er krediteret i kolofonen. Skulle din/dine illustration(er) ved en fejl ikke være krediteret, kontakt da venligst DIIS, Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Tak til Bent Bludnikov, Bent Melchior, Early Humle, Isam Bachiri, Magda Goldschmidt, Morten Thing og Otto Rühl.

Fra Danmark til Theresienstadt

De danske jøders skæbne under 2. Verdenskrig er særlig: Det lykkedes for næsten alle jøder i Danmark at redde sig over Øresund til sikkerhed i Sverige i oktober 1943. Men omkring 500 danske jøder og jødiske flygtninge blev samme efterår taget til fange af nazisterne og deporteret til kz-lejren Theresienstadt i det nuværende Tjekkiet.

Danmark under krigen

Danmark var besat af Tyskland fra 1941 til 1945. Natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 udførte tyskerne en "jødeaktion", hvor jøder over hele landet blev anholdt. En tysk embedsmand lækkede oplysninger om planerne, og det lykkedes 7056 jøder og deres 686 ikke-jødiske slægtninge at flygte til Sverige og undslippe nazisterne, men 472 jøder blev fanget og sendt fra Danmark til kz-lejren Theresienstadt.

Danskerne i Theresienstadt

Der kom en aftale i stand mellem de danske myndigheder og Nazityskland, der betød, at jøderne fra Danmark fik særlige forhold i Theresienstadt. Modsat fanger fra andre lande blev de danske fanger ikke sendt til Auschwitz, og de fik også lov til at modtage pakker med tøj og mad. Dette var afgørende for, at langt de fleste overlevede på trods af sult, sygdom og hårdt arbejde. Af de danske fanger døde 51 voksne og to spædbørn, som var født i lejren. Det betyder, at 98 % af de danske jøder overlevede Holocaust.

Theresienstadt som kulisse

Theresienstadt var en vigtig brik i nazisternes forsøg på at skjule, hvad der foregik i lejrene i det tyskbesatte Europa. Det oplevede udsendinge fra Røde Kors og det danske Udenrigsministerium, da de fik lov til at besøge Theresienstadt den 23. juni 1944. Den dag var lejren som en kulisse: Velklædte børn legede på en ny legeplads, og et fangeorkester spillede musik. Nogle af de danske fanger havde også fået bedre boligforhold. Alt var dog en illusion, der skulle give de besøgende et positivt – og altså misvisende – indtryk af lejren.

Denne bamse blev syet til en fireårig pige, mens hun var i Theresienstadt. Legetøj var et sjældent syn i lejren, og den lille pige var derfor heldig at få en bamse.

De hvide busser

I foråret 1945 skete der noget, der ændrede situationen for danskerne i Theresienstadt. Forhandlinger mellem Folke Bernadotte fra Svensk Røde Kors og chefen for SS, Heinrich Himmler, førte med hjælp fra den danske læge Johannes Holm til en aftale om de danske fanger. Aftalen betød, at de danske fanger den 15. april 1945 blev kørt fra Theresienstadt og i sikkerhed i Sverige i en karavane af hvide busser.

Redningen af de danske jøder fremhæves af mange som et lys i Holocausts mørke. Med til historien hører dog også, at Danmark under krigen udviste 21 jødiske flygtninge. De blev sendt tilbage til Nazityskland, hvorfra de blev deporteret til kz- eller udryddelseslejre.

Opgaver

1. Redningen af de danske jøder

Omkring 7000 danske jøder blev reddet til Sverige i oktober 1943. Skriv historien om redningen på 10-15 linjer. Du kan finde information på www.folkedrab.dk/UNG/tilskuer_oktober.html

2. Fortiden – i dag

Diskuter i klassen, hvordan en begivenhed i fortiden, fx redningsaktionen, kan have betydning for danskere den dag i dag.

De hvide busser med danske jøder fra Theresienstadt efter ankomst til den danske by Padborg den 17. april 1945.